

НАУКОВИЙ КОНЦЕПТ ЯК СКЛАДНИК КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Стаття присвячена вивченню понять мовної та концептуальної картин світу, а також їх різновидів. Концептуальну картину світу формують ментальні утворення – концепти, які продукують концептосферу народу. Концептуальна картина світу може бути представлена як когнітивна, оскільки вона є результатом когніції (пізнання) дійсності й виступає у вигляді сукупності впорядкованих знань – концептосфери. Пізнання світу неможливе без мови, у результаті чого виникає мовна картина світу, представлена у вигляді матеріального втілення концептуальних структур у мові. У статті представлені різні точки зору вчених відносно співвідношення понять мовної й концептуальної картин світу; досліджено проблему диференціації термінів «науковий концепт» та «наукове поняття».

Ключові слова: картина світу, концептуальна картина світу, мовна картина світу, наукова картина світу, науковий концепт.

Статья посвящена изучению понятий языковой и концептуальной картин мира, а также их разновидностей. Концептуальную картину мира формируют ментальные образования – концепты, которые продуцируют концептосферу народа. Концептуальная картина мира может быть представлена как когнитивная, так как она является результатом когнициии (познание) действительности и выступает в виде совокупности упорядоченных знаний. Познание мира невозможно без языка, в результате чего возникает языковая картина мира, представленная в виде материального воплощения концептуальных структур в языке. В статье представлены различные точки зрения ученых

относительно соотношения понятий языковой и концептуальной картин мира; исследовано проблему дифференциации терминов «научный концепт» и «научное понятие».

Ключевые слова: картина мира, концептуальная картина мира, научная картина мира, научный концепт, языковая картина мира.

The article is devoted to the study of linguistic and conceptual pictures of the world, as well as their varieties. Considerable attention is paid to scientific picture of the world and in particular, to scientific concept. The author of the article underlines that on the whole the notion «picture of the world» is defined as the generalized logical reflection of the world in people's minds in a certain stage of its development. The picture of the world is versatile; it includes the global image of the world that underlies in the human's worldview. Thus, the picture of the world is subdivided into artistic, scientific, religious, philosophical and other pictures of the world, which form the conceptual picture of the world in an aggregate. The conceptual picture of the world is formed by mental images – concepts which produce conceptual sphere of the nation. The conceptual picture of the world can be represented as cognitive, because it is the result of cognition of reality and acts as a scope of well-organized knowledge, in other words conceptosphere is a set of concepts of the nation. Cognition of the world is impossible without language; as a result there is linguistic picture of the world, represented as a material embodiment of conceptual structures in language, i.e. the linguistic world image in its verbal embodiment. Different scientific viewpoints in relation to correlation of the notions «linguistic» and «conceptual» pictures of the world are presented in the article; the notion «scientific picture of the world» as well as «scientific concept» as its component is considered. The problem of differentiation of terms «scientific concept» and «scientific notion» is studied, as this problem attracts interest of scientists. The author of the article proved that scientific picture of the world is the aggregate of scientific knowledges about the world in a certain stage of human

development. Scientific concept is a mental and linguistic phenomenon created in the process of cognitive activity of a professional in one or another sphere of scientific activity on the basis of his individual experience as well as the objectified in scientific works special invariant knowledge which is used by the professionals of certain sphere of science.

Key words: conceptual picture of the world, language picture of the world, picture of the world, scientific concept, scientific picture of the world.

У ХХ ст. поняття «картина світу» стало об'єктом дослідження в семіотиці, когнітивній лінгвістиці, неолінгвістиці. Цій проблемі присвячено праці відомих вітчизняних і зарубіжних науковців [5; 6; 8; 9; 11; 12; 17; 18]. Під картиною світу розуміють навколишнє середовище людини, матеріальну дійсність, яка проявляється в просторових та часових параметрах [9, с. 21]. Картина світу – це цілісний, глобальний образ світу, упорядкована сукупність знань про навколишню дійсність, що формується у свідомості людини в процесі її взаємодії з навколишнім середовищем. Формування картини світу у свідомості людини представлене концептуальною картиною та мовною картиною [9; 17]. Картина світу багатогранна, оскільки об'єднує уявлення людини про різні аспекти навколишньої дійсності. У ній виокремлюють художню, наукову, релігійну, філософську та інші, які в сукупності складають концептуальну картину світу. Останню формують ментальні утворення – концепти, що продукують концептосферу народу. Концептуальну картину світу можна схарактеризувати як когнітивну, оскільки вона є «результатом когніції (пізнання) дійсності та виступає у вигляді сукупності впорядкованих знань – концептосфери» [17, с. 4]. Мовна картина світу є результатом матеріального втілення в ній концептуальних структур, знаковим образом навколишньої дійсності. Поняття концептуальна картина світу ширше, ніж мовна картина, оскільки не всі концепти вербалізовані в мові.

Актуальність дослідження зумовлена проблемою співвідношення мовної й концептуальної картин світу, яка викликає дискусію серед науковців. Так, О. Кубрякова вважає, що концептуальна картина світу є основою для формування мовної картини: «картина світу – це те, як малює світ людина у своїй уяві, – феномен більш складний, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, що має «прив'язку» до мови та втілена в мовних формах» [12, с. 142]. В. Маслова, навпаки, висловлює думку, що «мовна картина передує концептуальній і формує її, тому що людина здатна розуміти світ і саму себе завдяки мові» [14, с. 46]. Різниця між мовною й концептуальною картинами світу безумовно існує: концептуальна картина світу – це сфера абстрактного, суб'єктивного, це світ ідей, понять, знань та розуміння навколишнього світу, а мовна картина світу – це вербальна репрезентація цих ідей, понять, знань про світ.

Метою статті є розкриття особливостей наукового концепту як складника концептуальної картини світу. Досягнення цієї мети вимагає вирішення конкретних завдань: 1) з'ясувати особливості мовної й концептуальної картин світу, а також їх різновидів; 2) дослідити проблему диференціації термінів «науковий концепт» і «наукове поняття».

Наукова картина світу – це «сукупність наукових знань про світ, напрацьованих усіма науками на сучасному етапі розвитку людського суспільства» [12, с. 9]. Вона характеризується стрімкою динамікою, оскільки знання про світ постійно збагачуються. Наукова картина світу вербалізована в мові науки, ядром якої є термінологія, тобто сукупністю термінів, співвіднесених із певною сферою наукової діяльності людини.

Традиційно вважають, що наукова мова універсальна, вільна від суб'єктивізму та специфіки тієї чи тієї мови, від національної культури, традицій чи менталітету нації, тобто наукова картина світу протиставлена мовній картині світу. Однак, деякі вчені вважають, що межа між науковою картиною

світу й мовною досить розмита [20, с. 10; 11, с. 14].

Наукова картина світу має як спільні, так і відмінні риси з іншими картинами світу. Так, наукова картина світу відрізняється від художньої, оскільки в останній художні образи світу створені митцем на основі синтезу суб'єктивного й об'єктивного осягнення, а науковець сконцентрований виключно на об'єктивному. Наукова картина світу відрізняється від релігійної, яка більш консервативна: в основі існування наукової картини світу лежить експеримент, що дозволяє підтвердити достовірність тих чи тих тверджень, а в основі релігійної – віра в істинність тверджень. Сучасні дослідження наукової картини світу активізують питання співвідношення науки й культури. Зв'язок науки й культури відображений у понятті наукової традиції, культурній схемі накопичення, збереження та передачі наукового досвіду. Отже, наукова картина світу нерозривно пов'язана з національною, культурною картиною світу.

Існують різні термінології й бачення явища наукової картини світу:

1) «загальна / єдина / спільна наукова картина світу» – єдність еволюції Всесвіту й людини як істоти соціальної та біологічної;

2) «конкретно-наукова картина світу» («математична», «інформаційна», «соціологічна» тощо);

3) розмежування понять «загальна / спільна наукова картина світу» (елемент світобачення людини) й «конкретно-наукова картина світу» (принципи та положення окремої галузі знань);

4) «національна наукова картина світу» як синонім «наукова картина світу» [11, с. 8];

5) «наукова (концептуальна) картина світу» [5, с. 38];

6) «наукова теорія» – «пізнання світу, його аналіз, пояснення, конкретне знання про предмети, явища, процеси» [18, с. 3].

Одним із центральних термінів когнітивної лінгвістики є термін *концепт*. Концепти, або «кванти структурованого знання» [17, с. 21], існують не в мові, а в людській свідомості. У

когнітивній лінгвістиці концепт трактують як «оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної в людській психіці» [2, с. 91]. Концепт – «це *фрагмент інформації* в мисленні, який активується мовним знаком (починаючи від морфеми і закінчуючи текстом) або групою знаків» [7, с. 53]. Цей фрагмент інформації є не що інше як значення – мовне (узагальнене, сигніфікативне), мовленнєве (конкретне – референтне або денотативне), дискурсивне (пов'язане з учасниками комунікації) [Там само]. Відповідно до визначень М. Нікітіна [16] й О. Кубрякової [13], *значення* є концепт, схоплений знаком, або квант інформації, підведений під тіло знака. Положення про те, що «значення мовного вислову дорівнює концепту, який його позначає» [21, с. 2], є загально визнаним для більшості зарубіжних і вітчизняних шкіл когнітивної лінгвістики.

Проблема специфічності в науковій картині світу безпосередньо пов'язана з явищем наукового концепту, який ще мало досліджений лінгвістами. Вивчення наукового концепту ведеться в руслі дослідження його сутності, місця в науковому дискурсі тощо. За значенням терміна стоїть поняття, яке не може передати всього змісту концепта [17, с. 18; 4, с. 40]. Лінгвоконцептологічний підхід до вивчення галузевих термінологій вимагає впровадження в когнітивну термінологію терміна науковий концепт, який дещо відрізняється від концептів інших сфер людського буття. Відомий філософ і науковець С. Аскольдов-Алексєєв також наголошує на тому, що концепти поділяються на художні (в мистецтві) та пізнавальні (в науці), підкреслюючи схематизм, поняттєву природу та логічну стабільність пізнавальних концептів [1, с. 267]. Під науковим концептом розуміють «самодостатній когнітивний образ, що формується в процесі фахової підготовки спеціаліста в тій чи тій галузі наукової діяльності як на основі його індивідуально-особистісного досвіду, так і об'єктивованого в наукових працях спеціального інваріантного знання, яким послуговуються

фахівці певної галузі» [15, с. 166]. «Науковий концепт – це організоване певним чином на основі ключового термінопоняття системотворче або текстотворче упорядкування (фрагментом якого в науковій картині світу обов'язково є ієрархія) взаємопов'язаних між собою інших наукових понять» [8, с. 126].

Вимагає з'ясування й питання диференціації власне *наукового концепту* та *наукового поняття*. Зміст *наукового поняття* є об'єктивним відображенням головних ознак предметів, а його обсяг – це відображення у свідомості людини сукупності предметів, кожен із яких має ознаки, зафіксовані в *понятті* [10, с. 237]; зміст *наукового концепту* є водночас і об'єктивним, і суб'єктивним відображенням як суттєвих, так і несуттєвих ознак об'єктів пізнання, а його обсяг може збільшуватися за рахунок розмивання змісту [8, с. 138]. *Поняття* «конструюються» професійною спільнотою на основі домовленості, об'єктивності, однозначності, щоб мати «спільну мову», а *концепти* «реконструюються» із певним ступенем «(не)впевненості», оскільки вони існують поза межами домовленості і є одиницями суб'єктивної людської свідомості, реалізовані в конкретному мисленнєвому акті [6, с. 44]. Проте *науковий концепт* і *наукове поняття* можуть мати спільний референт, а на мовному рівні бути представленими одним і тим самим терміном-вербалізатором. Погоджуючись із думкою В. Іващенко, вважаємо, що не кожне наукове поняття може бути незмінною, універсальною істиною, проте кожне поняття може стати «епіцентром / домінантою ціннісно-сислової організації наукового простору термінолекту» залежно від контексту, ситуації чи мети наукової розвідки [8, с. 125]. Отже, *наукове поняття* стає *науковим концептом*, якщо воно є базовим, основним поняттям терміносистеми, наукового тексту, наукового дослідження тощо. *Наукове поняття* виражене в конкретній дефініції, а *науковий концепт* – в її осмисленні й розумінні. Наукове поняття – це «згортання реального об'єкта пізнання, його властивостей в наукову ідею, що відображається у визначенні (дефініції) цього поняття шляхом перелічування

суттєвих ознак такого об'єкта», а науковий концепт – це навпаки «розгортання термінопоняття, що лежить в його основі, в ієрархію / таксономію понять, а отже, наукову теорію <...> за інтегральними та диференційними ознаками, моделюючи в класифікаційний спосіб своєрідні мінікартинки / макрокартини (моделі) світу» [8, с.127].

Деякі науковці ототожнюють поняття *науковий концепт* і *наукове поняття* [19]. Інші вважають *наукове поняття* компонентом структури *наукового концепту* [3].

Структура наукового концепту включає ядро, приядерну зону, периферію, яка відображає додаткові когнітивні ознаки та складає його обсяг. Однак спеціальних досліджень структури власне наукового концепту у вітчизняній когнітивістиці немає.

Отже, концептуалізація в науковій картині світу – процес співвіднесення стереотипного й індивідуального, об'єктивного й суб'єктивного, раціонального й ірраціонального, де стереотипне, об'єктивне, раціональне відображене у структурній організації наукового поняття, а індивідуальне, суб'єктивне, ірраціональне переважає в організації ментальної структури наукового концепту. Наукова картина світу – це сукупність наукових знань про світ, напрацьованих науками на сучасному етапі розвитку людського суспільства. Науковий концепт – це мовно-ментальне утворення, сформоване в процесі когнітивної діяльності спеціаліста в тій чи тій галузі наукової діяльності як на основі його індивідуально-особистісного досвіду, так і об'єктивованого в наукових працях спеціального інваріантного знання, яким послуговуються фахівці певної галузі.

Перспективний напрямок досліджень вбачаємо у вивченні конкретних наукових картин світу та їх основних концептів.

Бібліографічні посилання

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia. – 1997. – С. 267–279.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.

3. Бандурка О. М. Курс логіки : підруч. / О. М. Бандурка, О. В. Тягло. – К. : Літера ЛТД, 2002. – С. 45–47.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по англ. филол. / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ имени Г. Р. Державина, 2001. – 123 с.
5. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – К. : Киевский национальный университет имени Т. Г. Шевченка, 2002. – С. 38.
6. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке / В. З. Демьянков // Вопросы филологии. – 2001. – № 1. – С. 44–46.
7. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С. А. Жаботинская // Cognition, communication, discourse. International On-line journal – Когниция, коммуникация, дискурс. Международный электронный сборник научных трудов. Харьковский национальный университет имени В. Каразина. – 2013. – № 6. – С. 47–76.
8. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : [монографія] / В. Л. Іващенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
9. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / отв. ред. А. М. Шахнарович. – М. : Наука, 1990. – 103 с.
10. Кондаков Н. И. Введение в логику / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1967. – 467 с.
11. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : КДУ, 2011. – 350 с.
12. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Е. С. Кубрякова. – М., 1988. –

С. 141–172.

13. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в осознании мира : [монография] / Е. С. Кубрякова. – М. : Язык славянской культуры, 2004. – 555 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – 2-е изд. – Минск : Тетра Системс, 2005. – 256 с.
15. Науменко Л. П. Сучасний англомовний бізнес-дискурс в комунікативно-прагматичному та концептуальному висвітленні : [монографія] / Л. П. Науменко. – К. : Логос, 2008. – 360 с.
16. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах / М. В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53–64.
17. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2003. – 59 с.
18. Соколовская Ж. П. «Картина мира» в значениях слов / Ж. П. Соколовская. – Симферополь : Таврия, 1993. – 232 с.
19. Степанов А. И. Число и культура. Рациональное бессознательное в языке, литературе, науке, современной политике, философии, истории / А. И. Степанов. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 832 с.
20. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени, восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.
21. Clausner T. C. Domains and Image Schemas / T. C. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10, № 1. – P. 1–31.